

poljoprivreda kao izvor akumulacije

slobodan pokrajac

mašinski fakultet
univerziteta u beogradu,
beograd, jugoslavija

Poljoprivreda, to je sve manje sporno, jest izvor akumulacije, posebno u nedovoljno razvijenim zemljama. Međutim, sporenja se javljaju pri investiranju poljoprivredne akumulacije: treba li je investirati u poljoprivredi ili u neku nepoljoprivrednu delatnost.

Jugoslavija, agrarna i seljačka zemlja, morala je na početku svoga posleratnoga socijalističkog razvoja okrenuti se industriji, dakle, poljoprivrednu akumulaciju trebalo je usmeriti ka industrijskom razvoju. Izvlačenje akumulacije iz privatnog sektora poljoprivrede (dominantnog) vršeno je neekonomskim načinima. Bez obzira na obeležja »ekonomskog makijavelizma«, autor ovo usmerenje ocenjuje pozitivno, no pita se o opravdanosti trajanja ovakve strategije i politike razvoja.

Izbor konkretnih mehanizama zahvatanja i usmeravanja poljoprivredne akumulacije drugi je metodološki problem. Ovo nije samo ekonomsko, već i političko pitanje.

Autor se pita i o ekonomskom statusu poljoprivredne akumulacije. Danas je poljoprivreda izgubila značaj glavnog izvora akumulacije. Ipak, da li još uvek ona napušta poljoprivredu ili je možda na delu »vraćanje duga« poljoprivredi, odnosno prelevanje neke druge akumulacije u poljoprivredu?

primljeno listopada 1988.

Uloga poljoprivrede kao izvora akumulacije oduvek je bila predmet otvorenih konfrontacija, ne toliko teorijskih koliko praktično-političkih i razvojnih.

Teorijski je sve manje sporno da je poljoprivreda izdašan izvor akumulacije, posebno u nedovoljno razvijenim zemljama u kojima ta akumulacija predstavlja uglavnom najvažniji **domaći** izvor. Ali sporno (p)ostaje pitanje **gde poljoprivrednu akumulaciju investirati**: u njoj samoj ili u nekom nepoljoprivrednom sektoru. Poznato je da su građanski ekonomisti pošli od tzv. marginalne produktivnosti rada — koja u poljoprivredi prema jednoj koncepciji (tzv. klasičn. model Le-

wisa, Ranisa, Rodana i dr.) iznosi nula, a prema drugoj (neoklasični model Schultza, Haberlera, Jorgensona i dr.) ona uvek ima pozitivnu vrednost — kao indikatora koji naznačuje gde treba usmeriti najveći deo akumulacije.

Marksistička teorija razvoja ovaj je problem otpočетка rešavala u širem razvojnom kontekstu koji je podrazumevao pored ekonomskih kriterijuma i neke druge, a pre svega socijalne, klasne, regionalne. Polazeći od pretpostavke nižega organskog sastava kapitala u poljoprivredi — kao tehnološki determinisane činjenice koja za duže vreme treba da određuje i širi reprodukcioni položaj poljoprivrede u sistemu društvene reprodukcije, s jedne strane, i takvog socijetalnog okvira reprodukcije u kojem se podružtvljava ne samo rad (usled tehnoloških promena) nego i proizvodnja kao društveno-ekonomski proces, s druge strane, marksistička teorija dala je prednost onoj razvojnoj soluciji u kojoj postoje objektivno povoljniji uslovi da se uložena akumulacija bolje iskoristi. Međutim, bilo bi metodološki neopravdano da se ishitreno zaključi kako svaki ekonomski probitak (čak da to i jeste) automatski znači i socijalni i svaki drugi napredak. Ovo tim pre što su neka praktična, tj. konkretna izvođenja opšte teorije o bržem razvoju nepoljoprivrednog sektora privrede proizvodila neretko i sasvim negativne posledice.

Ipak, analize privrednog rasta svih savremenih zemalja, posebno onih razvijenijih, gotovo bez izuzetka pokazuju da je dilema »prvo poljoprivreda« ili »prvo industrija« doista lažna. Put industrijskog razvoja za koji je trebalo obezbediti agrarnu akumulaciju, brojnu radnu snagu, viškove hrane, kao i druge materijalne činioce, nije mogao imati alternativu. To je marksistička teorija odavno spoznala, a socijalistička praksa potvrdila. Drugo je pitanje i čisto politički problem da li razvojna strategija i politika uspevaju da iznađu takvu strukturu međuveza poljoprivrede i ostalih sektora koja će minimizirati štetne a maksimirati pozitivne efekte.

Kada je reč o Jugoslaviji, koja je na početku svog socijalističkog razvoja po svim obeležjima razvijenosti bila izrazito agrarna i seljačka zemlja sa snažno usmerenim pogledom ka industrijskoj budućnosti, industrijalizacija nije mogla imati alternativu. Takvoj razvojnoj orijentaciji teorijski se ne može ništa osporiti. Uz ovakvu ocenu treba navesti i najčešća očekivanja od prioritetnog razvoja industrije koja se inače sreću u marksističkoj teoriji privrednog razvoja:

- porast ukupnog dohotka i dohotka *per capita*, a samim tim i akumulacije, usled promene privredne strukture izazvane bržim razvojem industrije i drugih nepoljoprivrednih grana u kojima se ostvaruje viša produktivnost rada;
- opšti porast produktivnosti rada na podlozi veće upotrebe industrijskih inputa u celoj privredi;
- podizanje nivoa tehnološke i ekonomske integrisanosti svih delova privrede preko industrije;
- porast produktivnosti rada usled apsolutnog i relativnog smanjenja poljoprivrednog stanovništva koje se zapošljava u nepoljoprivrednim sektorima;
- kvalitetnije učešće poljoprivrede u spoljnotrgovinskoj razmeni smanjujući izvoz sirovina:

— jačanje socijalne osnovice socijalizma širenjem radničke klase koja nastaje u nepoljoprivrednim delatnostima.¹⁾

Iz činjenice da je odmah posle rata u našoj poljoprivredi bio koncentrisan najveći deo proizvodnih snaga našeg društva proisteklo je i logično okretanje ka poljoprivredi kao potencijalno najznačajnijem izvoru akumulacije²⁾ za ukupan privredni razvoj. Taj je izvor obezbeđivao ne samo novčanu akumulaciju nego i značajan deo elemenata **realne akumulacije** (sirovine, hrana, delovi stambene i komunalne infrastrukture i dr.).³⁾

Međutim, praktično ostvarenje industrijalizacije u veoma nerazvijenoj zemlji u kojoj je politički pobedila socijalistička revolucija pretpostavlja rešenje i nekoliko metodoloških problema. Prvi od njih proizlazi iz činjenice postojanja proizvodno i ekonomski dominantnog privatnog sektora poljoprivrede iz kojeg je također trebalo »izvući« akumulaciju. Izbor između jedina dva načina⁴⁾ da se to uradi: ekonomskog i neekonomskog, bio je isključivo podređen potrebama održavanja visokog tempa industrijskog rasta, sve šire i brže urbanizacije i drugih metoda modernizacije privredne i društvene strukture naše zemlje. Faktički, dileme između ova dva načina i nije bilo. Uprošćeno rečeno: sredstva su bila podređena cilju. Međutim, taj cilj mora biti shvaćen i kao interes poljoprivrede koja će od industrije, čijem razvoju neposredno doprinosi, ubuduće dobijati nedostajuće inpute koji će poljoprivredi omogućiti poletniji razvoj i neophodan proces sopstvene tehnološke modernizacije. Metodološki *punctum saliens* u ovakvom *do ut des* (dam da daš) scenariju, tj. u politici, jeste u isuviše idealiziranoj pretpostavci, koja otvara sumnju, da će buduća industrija zaista moći (zbog objektivnih granica svog dohotka, zbog prirode i dinamike sopstvenog daljeg razvoja za koji mora da troši svu svoju akumulaciju itd.) da »vrati« poljoprivredi od nje uzetu akumulaciju i omogućiti ovoj razvoj bez kojeg ni industrija više ne može. Iz ovog pitanja proizlaze i neka druga kao što su ona o paritetu cena, rokovima »otplate« istorijskog duga poljoprivredi, socijalnih posledica ovog svojevrsnog »braka iz računa« itd. Ova pitanja završićemo jednim retoričkim: nije li poljoprivreda, dajući akumulaciju industriji, počela investirati u svoju budućnost kao vlastitu negaciju?

■

- 1) Videti: N. Čobeljić: *Privreda Jugoslavije*, Beograd: Savremena administracija, 1977. str. 69—70. Uz ovu poslednju tačku treba, naravno, dodati da i oni poljoprivrednici koje industrijalizacija još nije, ili još dugo neće, pretvoriti u industrijsku ili neku drugu radničku klasu moraju biti stavljeni u takve društveno-ekonomske odnose koji ih istorijski transformišu u proširenu socijalnu bazu socijalizma.
- 2) Ovo, naravno, ne isključuje potrebu korišćenja inostranih izvora akumulacije, koji se inače obilno koriste, kao i uštedevina naših radnika zaposlenih u inostranstvu.
- 3) Pored ovih vidova doprinosa poljoprivrede industrijskom i opštem privrednom razvoju postoje i razni drugi vidovi. Oni se prvenstveno ogledaju u tome što poljoprivreda »daje« gotove i za rad uglavnom sposobne radnike čiji je razvoj ostvaren na bazi poljoprivrednog viška rada. Veliki deo ovih ljudi napuštajući poljoprivredu i selo odnose sa sobom svoju uštedevinu (novac, nameštaj, alate, pribor i dr.) što u ekonomskom smislu predstavlja poljoprivrednu akumulaciju. Mnogi će od njih zadugo ili do kraja svog života (oni koji imaju roditelje, bližu rodbinu, prijatelje koji su ostali u poljoprivredi i na selu) odvlačiti poljoprivrednu akumulaciju u svojim torbama i kovčezima punim hrane, pića i drugih poljoprivrednih proizvoda kada se posle posete selu vraćaju u svoja gradska prebivališta.
- 4) Najčešće primenjivani ekonomski način preliivanja poljoprivredne akumulacije jesu preko nižih (od vrednosti) prodajnih cena poljoprivrednih proizvoda, zatim carinama, porezima, visokim kamatama, maržama, doprinosima i drugim instrumentima. Nažalost, početna faza industrijalizacije naše zemlje ostvarena je delimično i na ekonomskim načinima zahvaćenom akumulacijom iz poljoprivrede. Najčešće su korišćeni obavezni otkup, razni vidovi radnih i naturalnih renti i sl. Neki od ovih načina provodeni su krainie netaktično, a neretko i sasvim surovo.

Usprkos svemu, kao što smo već jasno podvukli, ocena napred izloženog istorijski iznudenog »ekonomskog makijavelizma« ipak ne može biti drugačija sem pozitivna, ali se mora postaviti pitanje ispravnosti dužine trajanja ovakve strategije i politike razvoja koja zapravo i danas traje. Štaviše, ovo pitanje dobija svoj sve aktuelniji smisao u mери u kojoj jačaju saznanja da je predugo vladajuća »mitologija fabričkog dimnjaka« značajno doprinela onim **strukturnim neskladima** u razvoju naše privrede koje danas pouzdano imenujemo kao krupne uzročnike gotovo svih naših ekonomskih posrtanja.

Drugi krupan metodološki problem u vezi formiranja poljoprivredne akumulacije i njenog korišćenja za nepoljoprivredni razvoj odnosi se na izbor konkretnih mehanizama (instrumenata) bilo ekonomskih, bilo neekonomskih, kojima će se izvršiti njeno zahvatanje i usmeravanje. Mada je u osnovi ovaj problem teorijski rešen, on u zemlji kao što je naša, ipak otvara dosta metodoloških teškoća. One se prvenstveno tiču širega društvenog i političkog konteksta, zapravo klasnog miljea u kojem se ovaj problem rešava. Znači, ne samo kao »čisto« ekonomsko pitanje, već i kao pitanje koje tangira životne interese i uslove socijalne reprodukcije radnika i seljaka kao klasnih saveznika u izgradnji socijalističkog društva.

Međutim, i u užem ekonomskom smislu važnost je ovih pitanja očigledna. Među najvažnija spadaju svakako pitanja o **efikasnosti** i **racionalnosti** upotrebe poljoprivredne akumulacije na svim mestima gde je korištena. U ovim ekonomskim kategorijama treba prepoznavati i **etički** smisao koji se sastoji u tome da samo **slobodan** i **odgovoran** subjekt odlučivanja o raspoloživoj (svojoj ili tuđoj, svejedno) akumulaciji može garantovati i efikasnost i racionalno njeno korišćenje. Kada poljoprivreda ne bi bila to što jeste, proizvođač ljudske hrane, onda primjenjujući ovaj postulat na poljoprivredu, mogli bismo doći do zaključka da niko izvan nje i mimo njenih neposrednih interesa ne može obezbediti racionalnu upotrebu njene akumulacije. Ali, upravo navedena njena specifičnost, koja ima primarno društveno-ekonomsko, zatim i opštečovečansko značenje, a tek onda tehnološko, ekonomsko i svako drugo, u etički radijus zainteresovanih za efikasnost i racionalnost upotrebe poljoprivredne akumulacije uključuje i sve subjekte izvan neposrednog procesa poljoprivredne reprodukcije. Prema tome, i etički, a ne samo ekonomski, uvek je ispravno postavljati pitanje i o tome je li uvek i ona akumulacija koja je i stvorena i investirana u poljoprivredi racionalno utrošena. Ovo pitanje sadrži i implicitan stav da i u poljoprivredi možemo registrovati pojave promašenih ulaganja i raznih drugih neracionalnosti.⁵⁾ Ali ono otvara prostor za postavljanje i širega principijelnog pitanja o dominaciji politike nad ekonomijom ispoljene u poznatoj shemi: ekonomija predlaže — politika odlučuje. Naravno, ispravno je jedino kada tehnologija predlaže, a ekonomija odlučuje. Zadatak je politike da to omogući, a ne da »zamenjuje« ni ekonomiju ni tehnologiju.

5) Pod time podrazumevamo sva ona ulaganja u poljoprivredi, koja bez obzira na razloge, ni posle njihovog aktiviranja nisu donosila pozitivne finansijske rezultate, već gubitke. Također, promašenim moraju se oceniti i ona trošenja akumulacije koja su umesto da poprave, izazivala pogoršanja proizvodne strukture (npr. investicije u preradivačke kapacitete uz zanemarivanje primarne poljoprivredne proizvodnje); doprinela opadanju stepena korišćenja kapaciteta (paralelni i hiperdimenzionirani kapaciteti); uzrokovala velike eksterne troškove (zaštita čovekove okoline, revitalizacija zagađenih poljoprivrednih površina i sl.) i dr.

Na kraju, logično se nameće jedno sasvim praktično pitanje vezano za ekonomski status poljoprivredne akumulacije. Ono se, u najkraćem, može formulisati na sledeći način: da li i danas u Jugoslaviji, kao srednjerazvijenoj industrijskoj zemlji u kojoj je poljoprivreda izgubila značaj glavnog izvora akumulacije, poljoprivredna akumulacija još uvek napušta poljoprivredu ili je, možda, otpočeo proces »vraćanja duga« poljoprivredi, odnosno proces investiranja u nju i neke druge, nepoljoprivredne akumulacije? Kada bi cene bile jedini kanali kroz koje »struji« akumulacija onda praćenjem njihovog pariteta bilo bi relativno lako zaključivati i o tokovima akumulacije. Međutim, poljoprivreda, kao uostalom i druge oblasti, »komunicira« sa svojim ekonomskim i socijalnim okruženjem i na još mnogo drugih načina. Otuda, praćenje samo indeksa cena proizvoda ne daje celovit uvid u ekonomski položaj posmatranih delova privrede, a posebno je nedovoljno za informisanje o sudbini najplemenitijeg dela viška rada — akumulacije. Ovaj metodološki nedostatak donekle se može otkloniti korištenjem pokazatelja **odnosa razmene** (*terms of trade*) poljoprivrede i drugih delatnosti gde se pomoću **eksternih pariteta** dobija potpunije saznanje o ekonomskim uslovima reprodukcije.

Tako na primer, od posebnog su značaja odnosi razmene između poljoprivrede i industrije s obzirom na važnost industrijskih inputa za razvoj poljoprivrede. Ipak, i ovaj indikator u uslovima kada su cene najvažnijih poljoprivrednih proizvoda u nas još uvek pod administrativnom kontrolom države, odnosi razmene govore zapravo o tome kako je državni organ opredelio odnose razmene umesto da to bude rezultat tržišnog susreta ponude i tražnje, dakle ekonomska kategorija, a ne unapred određena parametarska veličina.

No, bez obzira na to, analitička vrednost ovog pokazatelja za praćenje »sudbine« poljoprivredne akumulacije nije mala. Naprotiv, dužim praćenjem odnosa razmene poljoprivrede i industrije npr. (tablica 1) zaključci o slabljenju akumulativnog, a to znači razvojnog, potencijala poljoprivrede nameću se sami.

Zbog njihove važnosti treba izdvojiti one zaključke koji ukazuju na opadajuću, ili u najboljem slučaju stagnirajuću poziciju poljoprivrede u razmeni sa industrijom. To znači da poljoprivreda, usprkos nastojanjima da se popravi njen položaj u primarnoj raspodeli (brži rast cena proizvođača poljoprivrednih proizvoda u odnosu na rast cena proizvođača industrijskih proizvoda) — što je potreban, ali ne i dovoljan uslov jačanja njene akumulativne snage — nije ostvarila napredak u pogledu pribavljanja elemenata **realne akumulacije**. Posebno je to izraženo za neke ključne industrijske inpute kao što su veštačka đubriva, energetska goriva, mehanizacija i druge materijalne i tehnološke pretpostavke bez kojih razvoj poljoprivrede uopšte nije moguć. Ukoliko bi ovakva atrofija proizvodne moći poljoprivrede potrajala duže, to bi u stvari značilo ugrožavanje razvoja i onih grana i delatnosti u koje se poljoprivredna akumulacija faktički odliva, i to iz prostog razloga što nakon izvesnog vremena jednostavno više ne bi imalo šta da se odliva. Stoga, pitanje akumulativnosti poljoprivrede jednako mora da zanima i sve one koji računaju na njenu akumulaciju, i delimično na njoj zasnivaju svoj razvoj, što samo potvrđuje već istaknut stav da se poljoprivreda, više nego bilo koja druga privredna oblast, mora uvek posmatrati samo i jedino u sklopu celine društvene reprodukcije. Naravno, to nikako ne znači da se ne može raspravljati i o

slobodan pokrajac **212** poljoprivrede kao izvor akumulacije

Tablica 1

Odnosi razmene poljoprivrede i industrije

	1976/80	1981	1982	1983	1984	1985	1986
1. Veštačka đubriva							
za 100 kg KAN-a, potrebno je kg:							
— pšenice	54,9	52,9	53,3	82,2	68,7	70,1	58,4
— kukuruza	60,5	57,4	64,7	91,2	65,8	82,1	86,8
— šećerne repe	288,0	257,4	304,2	415,9	316,0	330,4	242,8
— suncokreta	30,3	27,5	29,1	40,2	28,1	27,4	23,8
Za 100 kg NPK, kg:							
— pšenice	60,5	70,2	79,1	117,6	108,3	114,2	90,8
— kukuruza	66,7	76,1	95,9	130,7	103,6	126,7	135,0
— šećerne repe	317,4	341,6	451,1	595,7	497,5	599,4	377,4
— suncokreta	33,4	36,5	48,1	57,5	44,2	42,8	37,0
2. Gorivo							
za 100 lit D-2, kg:							
— pšenice	180,9	210,2	193,1	235,4	225,5	225,0	154,8
— kukuruza	199,4	228,0	234,3	261,5	215,7	262,9	230,0
— šećerne repe	948,6	1.022,7	1.101,4	1.192,0	1.035,9	1.057,4	643,1
— suncokreta	99,7	111,3	105,3	115,1	92,1	88,7	63,0

3. Poljoprivredna mehanizacija

za traktor od 65 KS, tona:

— pšenice	34,9	28,8	25,8	25,4	25,7	28,6	24,8
— kukuruza	38,4	31,3	31,3	28,2	24,6	33,3	36,9
— šećerne repe	182,9	140,3	147,1	128,4	117,9	134,2	103,2
— suncokreta	19,2	14,9	14,1	12,4	10,4	12,7	10,1

Za kombajn za žito, tona:

— pšenice	145,0	94,7	91,3	112,7	120,8	147,9	123,8
— kukuruza	160,0	102,6	110,8	125,3	115,6	172,7	184,0
— šećerne repe	760,1	460,4	521,0	570,9	455,2	694,8	514,5
— suncokreta	79,9	49,2	49,8	55,1	49,4	58,3	50,4

Za 100 kg koncentrata:

— prirasta junadi	15,2	15,2	15,7	13,3	16,7	15,7	12,0
— prirasta svinja	29,4	23,6	25,3	22,8	26,5	22,7	17,1
— prirasta živine	24,2	27,9	27,72	22,4	26,5	26,8	22,9

Izvor: Savezni zavod za statistiku.

slobodan pokrajac **214** poljoprivrede kao izvor akumulacije

Tablica 2

Struktura investicija poljoprivrede i ribarstva — po namenama ulaganja — za SFRJ — u mil. dinara
— tekuće cene

Godina	Poljopr. i ribarstvo	Lančani indeks	Ratarstvo		Voćarstvo		Vinogradarstvo		Stočarstvo		Ribarstvo		
			Iznos učešća u poljopr.	% učešća u poljopr.	Iznos učešća u poljopr.	% učešća u poljopr.	Iznos učešća u poljopr.	% učešća u poljopr.	Iznos učešća u poljopr.	% učešća u poljopr.	Iznos učešća u poljopr.	% učešća u poljopr.	
1976.	6.140,0		3.734,4	60,8	325,8	5,3	1.777,6	12,2	4.980,2	34,2	380,7	2,1	100,0
1977.	8.364,1	136,2	5.163,8	61,7	313,9	3,8	485,9	7,9	1.510,4	24,6	83,5	1,4	100,0
1978.	10.182,0	121,7	5.087,6	50,0	621,2	6,1	518,7	6,2	2.268,3	27,1	99,4	1,2	100,0
1979.	11.652,2	114,4	5.733,9	49,2	878,9	7,5	790,8	7,8	3.166,9	31,1	515,5	5,0	100,0
1980.	14.557,9	124,9	6.558,4	45,1	933,0	6,4	1.113,5	9,6	3.735,9	32,1	190,0	1,6	100,0
Ukupno	50.896,2	—	26.278,1	51,6	3.072,8	6,0	4.686,5	9,2	15.661,7	30,8	1.197,1	2,4	100,0
1981.	20.294,6	139,4	9.429,4	46,5	1.397,9	6,8	1.931,6	9,5	7.155,3	35,3	380,4	1,9	100,0
1982.	32.518,1	160,2	15.229,2	46,8	1.797,4	5,6	2.742,6	8,4	11.538,3	35,5	1.210,6	3,7	100,0
1983.	45.233,5	139,1	18.795,6	41,6	1.643,6	3,6	2.666,9	5,9	20.409,9	45,1	1.717,6	3,8	100,0
1984.	65.399,2	144,6	29.200,3	44,6	1.849,9	2,8	2.531,9	3,9	30.124,8	46,1	1.692,2	2,6	100,0
1985.	198.368,6	165,7	52.456,5	48,4	2.682,5	2,5	3.885,2	5,1	116.523,2	42,9	7.050,3	2,6	100,0
Ukupno	271.814,0	—	125.111,0	46,0	9.371,3	3,4	13.758,2	5,1	116.523,2	42,9	7.050,3	2,6	100,0

Izvor: Savezni zavod za statistiku.

nekim posebnim pitanjima interne ekonomije upotrebe akumulacije u njoj samoj, kao što su pitanja obima, izvora ili strukture uložених sredstava (investicija) u poljoprivredi.

U pogledu obima ulaganja u poljoprivredu, jasno se uočava tendencija opadanja poljoprivrednih investicija i da je to opadanje mnogo brže kod društvenog sektora. Takođe, prisutna je tendencija bržeg opadanja udela poljoprivrednih investicija u ukupnim od opadanja učešća društvenog proizvoda poljoprivrede u ukupnom društvenom proizvodu privrede, što sve govori da je poljoprivreda neopravdano zanemarena kao razvojni prioritet. Razume se da će zbog toga u perspektivi slabiti njeni izvori akumulacije kako za sopstvenu reprodukciju ekspanziju tako još više za nepoljoprivredne investicije.

Neodgovarajuća struktura ulaganja, kako u pogledu namene (tablica 2), tako i u pogledu tehničke strukture (tablica 3), uz izražene slabosti koje proističu iz nepovoljne agrarne i posedovne strukture, nepovoljnog tretmana u tzv. sekundarnoj raspodeli, neprevladane stohastičnosti uslovljene organskim karakterom proizvodnje itd., predstavljaju najvažnije (ne i sve) uzroke niske efikasnosti upotrebljenih sredstava

Tablica 3

Tehnička struktura investicija individualnog sektora poljoprivrede

— u mil. dinara
— tekuće cene

Godina	Građevinski objekti	Oprema	Ostalo	Ukupno
1976.	1.632	3.569	923	6.124
1977.	1.888	5.524	1.412	8.824
1978.	2.314	6.788	1.142	10.244
1979.	2.337	9.647	1.356	13.340
1980.	2.967	9.593	2.380	14.940
1976—1980.	11.138 20,8	35.121 65,7	7.213 13,5	53.472 100,0
1981.	4.322	13.168	2.582	20.072
1982.	5.588	21.048	5.395	32.031
1983.	8.347	24.291	7.451	40.090
1984.	11.611	34.463	7.387	53.460
1985.	14.404	57.329	7.463	79.196
1981—1985.	44.272 19,7	150.299 66,8	30.278 13,5	224.849 100,0

Izvor: Savezni zavod za statistiku.

u poljoprivredi. U tablici 4 prikazujemo kretanje kapitalnih koeficijenata (izračunatog kao odnos vrednosti osnovnih sredstava i vrednosti društvenog proizvoda na bazi stalnih cena) kao jednog od pokazatelja efikasnosti upotrebe društvenog kapitala u poljoprivredi, a ta je efikasnost konstantno niža od prosečne u privredi kao celini.

Tablica 4

Kapitalni koeficijenti

Godina	Privreda		Industrija i rudarstvo		Poljoprivreda	
	Vrednost	Indeks	Vrednost	Indeks	Vrednost	Indeks
1970.	2,28	100	2,99	100	3,09	100
1971.	2,30	101	3,02	101	2,70	87
1972.	2,35	103	3,01	101	2,88	93
1973.	2,43	106	3,08	103	2,86	92
1974.	2,37	104	2,96	99	2,75	89
1975.	2,45	107	3,04	102	3,11	101
1976.	2,55	112	3,18	106	3,02	98
1977.	2,43	106	3,15	105	2,98	96
1978.	2,51	110	3,15	105	3,16	102
1979.	2,52	110	3,17	106	3,08	99
1980.	2,58	113	3,20	107	3,16	102
1981.	2,69	118	3,25	109	3,22	104
1982.	2,82	124	3,40	114	3,00	97

Izračunato na bazi podataka SZS

Ako se razmatranim aspektima akumulativne poljoprivredne moći dodaju i podaci (tablica 5) o strukturi izvora sredstava kojima su finansirane ionako nedovoljne poljoprivredne investicije, onda se vidi da je poljoprivreda bila u stanju da jedva polovinu (a u periodu 1976—1980 tek nešto više od jedne trećine) uloženi sredstava obezbedi

Tablica 5

Izvori sredstava za investicije u poljoprivredi
(Organizacioni princip)

u %

Godina	Poljoprivreda i ribarstvo	Sopstvena sredstva OUR-a*	Udružena sredstva	Kreditni banaka	Bespo- vratna sredstva
1971.	100	50,7	...	43,1	6,2
1973.	100	49,8	...	40,2	10,0
1975.	100	45,6	...	50,1	4,3
Ukupno 1971—1975.	100	48,8	...	44,3	6,9
Ukupno 1976—1980.	100	36,8	2,6	60,0	0,6
Ukupno 1981—1985.	100	51,2	8,7	38,0	2,1

*) Do 1975. udružena sredstva nisu se posebno iskazivala, već su bila uključena u sopstvena sredstva OUR-a.

Izvor: Dokumentacija Saveznog komiteta za poljoprivredu.

iz sopstvene akumulacije. Tako niska akumulativnost (tablica 6), naročito nekih njenih grana (stočarstvo) nije samo endogenog porekla, već ima uzroke u načinu i uslovima njenog ekonomskog komuniciranja sa okruženjem, a pre svega sa industrijom.

Tablica 6

Akumulacija u odnosu na prosečno korišćena sredstva

	1980.		1981.		1982.		1983.		1984.		1985.	
	%	Indeks*	%	Indeks	%	Indeks	%	Indeks	%	Indeks	%	Indeks
Privreda	4,7	100,0	5,3	100,0	4,6	100,0	4,7	100,0	5,8	100,0	5,0	100,0
Industrija	4,5	95,7	5,4	101,9	4,6	100,0	4,8	102,1	6,1	105,2	4,8	97,3
Poljoprivreda	3,7	78,7	5,8	109,4	5,6	121,7	5,1	108,5	5,4	93,1	3,1	62,0
Ratarstvo	4,4	93,6	7,7	145,3	7,4	160,9	6,5	138,3	7,5	129,3	3,9	76,9
Stočarstvo	2,8	59,6	3,6	67,9	3,3	71,7	3,3	70,2	2,1	36,2	1,56	31,4

* Indeks nivoa: Privreda = 100.

Poboljšanje položaja poljoprivrede u primarnoj raspodeli dohotka, tom početnom koraku koji poljoprivredni proizvod proizveden kao vrednost (roba) čini u traženju potvrde svoje društvene korisnosti, jeste *punctum saliens* svakog radikalnog iskoraka iz stanja u kojem je naša poljoprivreda više služila »drugima« nego »sebi«, što bi, u obrnutom slučaju, razume se, opet bilo na dobrobit svih ostalih koji bi dobijali i jeftinije i kvalitetnije poljoprivredne proizvode. Zbog toga logično se nameće potreba i zahtev za korenitiju preraspodelu društvenog dohotka u korist poljoprivrede. Sada je više nego očigledno da ukoliko se poljoprivredi ne obezbedi da se »punim ustima« napaja iz sopstvenog izvora akumulacije, tj. iz svog dohotka — koji će rasti adekvatno porastu produktivnosti rada u poljoprivredi (što je uostalom osnovna ekonomska zakonitost koju društvo mora uvažavati) — da ni za druge neće biti mnogo. Nadamo se da to i ovi »drugi«, znači celo društvo, već sasvim dobro uviđaju i razumeju.

Agriculture as a Source of Accumulation

Summary

It is increasingly obvious that agriculture is a source of accumulation, especially in less developed countries. However, disagreements arise when agricultural accumulation is invested: should it be invested back into agriculture or into some non-agricultural activity.

At the beginning of her postwar socialist development Yugoslavia, an agricultural and peasant country, had to turn to industry which means that agricultural accumulation had to be turned towards industrial development. Noneconomic ways were used to draw accumulation out of the private agricultural sector (the dominant one). Regardless of its characteristics of »economic Machiavellism«, the author considers this process a positive one but asks himself whether this kind of strategy and political development should have lasted so long.

The selection of the specific mechanisms of appropriating and directing agricultural accumulation is a different methodological problem and is not only a matter of economics, but of politics, as well.

The author also questions the economic status of agricultural accumulation. Today agriculture has lost its position of the main source of accumulation. But, is accumulation still leaving agriculture or has the »return of the debt« to agriculture begun, which means that some other accumulation is now being directed towards agriculture? ●

Сельское хозяйство как источник аккумуляции

Резюме

Все меньше оспаривается вопрос сельского хозяйства как источника аккумуляции, однако возражения возникают в связи с инвестированием в сельскохозяйственную аккумуляцию, т. е. в какой степени инвестирование в сельское хозяйство является оправданным или же, более целесообразным кажется инвестирование в другие несельскохозяйственные деятельности.

В начале своего послевоенного социалистического развития, Югославии, являющейся аграрной и крестьянской страной, пришлось обратиться к индустрии, а сельскохозяйственное производство направить на индустриальное развитие. Выделение аккумуляции из индивидуального (доминирующего) сектора осуществлялось неэкономическими приемами. Не исключая черты »экономического макиавеллизма«, автор эту устремленность оценивает положительно, однако выражает свою неуверенность в обоснованности длительного срока такой стратегии и политики развития.

Выбор конкретных механизмов приобретения и перенаправления сельскохозяйственной аккумуляции является другой методологической проблемой, что является не только экономическим но и политическим вопросом.

Автором рассмотрен также и экономический статус сельскохозяйственной аккумуляции. В нынешнее время сельское хозяйство потеряло значение главного источника аккумуляции. Однако автором оставлен открытым вопрос, удадется ли она и дальше от сельского хозяйства или же находится на этапе возвращения долга« сельскому хозяйству, или перелива других аккумуляций в сельское хозяйство? ●